

ПОЗИТИВИЗАМ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА У АЛМАНАСИМА ВУКОВОГ ДОБА ЈОВАНА ДЕРЕТИЋА²

У раду се анализира на који начин је књижевноисторијска интерпретација управљала представљањем алманаха Вуковог доба, у монографији Јована Деретића која има позитивистичку претензију откривања књижевности каква је била у свом времену. Анализа показује да није могуће објективно представљање књижевне прошлости, али ни да интерпретација која није освешћена не доводи до херменеутичке књижевне историје: Деретићевом интерпретацијом управља традиционална књижевноисторијска прича схваћена као објективна структура развоја српске књижевности.

Кључне речи: алманах, Вуково доба, интерпретација, Јован Деретић, књижевна историја, позитивизам, српска књижевност XIX века, херменеутика

Монографија *Алманаси Вуковог доба*, објављена 1979. године, од свих књига Јована Деретића највише подсећа на традиционална књижевноисторијска истраживања, на позитивистичку књижевну историју.

Ипак, то може бити само први утисак, који се стиче читањем наслова и листањем садржаја, али који оповргава већ почетак „Увода“: прва реченица обавештава читаоца да „проучавање књижевне периодике отвара нам пут у мање видљиве и подземне токове литературе“ (Деретић 1979: 5), чиме се открива „стварни, свакодневни живот књижевности“ (Деретић 1979: 5) и „тада ће нам се књижевни рељеф епохе појавити пред очима у свеколиком свом богатству, разгранатости и међусобној испре-

¹ nenad.nikolic@eunet.rs

² Рад је настао у оквиру НП 178026 „Проучаваоци књижевности у српској култури друге половине двадесетог века“.

плетености“ (Деретић 1979: 5), а пошто „нигде се тај књижевни рељеф не оцртава тако јасно и тако изразито као у разним врстама периодичне литературе [...] у једном књижевном периоду сусреће се напоредо оно што је велико и трајно са оним што је ефемерно и пролазно“ (Деретић 1979: 5), проучавање периодике је најсуштинскије везано за *књижевну културу*, будући да „сви они моменти који се јављају на релацији књижевност–друштво, књижевност–друге културне делатности, национална књижевност–општа књижевност, који битно одређују књижевну физиономију једне епохе а који се у наредним раздобљима лако заборављају, могу се доживети у свој њиховој свежини и актуелности на страницама периодичних гласила“ (Деретић 1979: 6). Због тога Деретић сматра да „проучавање књижевне периодике открива нам књижевност онакву каква је била у свом времену, књижевност у развоју и протицању, открива нам живот књижевности“ (Деретић 1979: 6), који је *другачији* од онога што види уобичајени књижевноисторијски поглед у прошлост за који „удаљена књижевна епоха појављује се у очима посматрача најпре својим ванвременским вредностима и остварењима. Велики и значајни писци изгледају у њој као усамљени врхови између којих као да нема ничег заједничког изузев тога што се уздижу на истом подручју, што припадају истом времену“ (Деретић 1979: 5).

Међутим, ако проучавање периодике као оцртавање књижевног рељефа треба да доведе до тога „да ће и највећи врхови, не изгубивши ништа од своје висине, изгубити много од своје усамљености и неприступачности“ (Деретић 1979: 5), није ли онда правац проучавања периодике *пресудно одређен* тим врховима, односно традиционалном књижевном историјом? То је уочљиво већ на *нивоу исказа*: на пример, када напише да „Светић по тону, ритму и смислу свог певања највише подсећа на Змаја“ (Деретић 1979: 172), Деретић очигледно ту оцену уобличава из перспективе *целовите* књижевне историје, самеравајући рељеф према врху, јер да је вођен превасходно историјским а не вредносним интересом, он би свакако написао да Змај подсећа, ослања се, продужава и усавршава... Светићево певање.

Ако је, дакле, проучавање периодике битно условљено *традиционалним* књижевноисторијским схватањима, ако је улога рељефа да помогне бољем разумевању врхова, како онда разумети увереност да то проучавање „открива нам књижевност онакву каква је била у свом времену, књижевност у развоју и протицању, открива нам живот књижевности“? Ако би Деретићев приказ истих часописа изгледао другачије да је српска књижевност кренула неким другим правцем, да је рецимо превагнула Хацићева а не Вукова струја, не значи ли то онда да је у животу књижевности издвојен онај аспект који се показао као продуктиван?

Деретић на сваком месту на којем је то могуће покушава да *књижевноисторијски ситуира* прилоге из алманаха, повезујући их са „врховима“, што нужно изобличава слику књижевног живота у односу на то како су тај живот морали видети савременици.³ Међутим, то је у сваком историјском проучавању *неизбежно*: није могуће занемарити сопствену позицију, до које је довело актуелизовање једних, а заборављање других потенцијалности, не само алманаха посматраних као целине него и појединачних прилога у њима. Због тога не би ваљало одбацити Деретићеву тврдњу да он проучавањем алманаха жели да дође до књижевног живота епохе, него би требало одбацити претпоставку да је књижевни живот епохе *уопште могуће* разумети изван оквира књижевноисторијске приче. Ту се налази прва велика разлика *Алманаха Вуковог доба* у односу на *позитивизам*: иако се у жељи да се покаже „књижевна клима епохе“ (Деретић 1979: 6) може препознати тежња за непосредним представљањем једне прошле епохе, она је својом ситуираношћу у књижевну историју, завршном речи увода да „читање и проучавање алманаха [...] помоћи ће нам да боље схватимо и објаснимо промене које су се догодиле у књижевности овог динамичног, у много чему револуционарног периода“ (Деретић 1979: 12), битно *интерпретативно* одређена.

Због чега, међутим, та интерпретативност проучавања периодике није присутна на свим тачкама увода, него се на неким местима заиста може стећи утисак да Деретић има позитивистичку претензију да прикаже објективну слику, слику епохе-по-себи? Није ли то у вези са његовом *неопозитивистичком* увереношћу у *објективност књижевноисторијске приче*?

„Све је у кретању и превирању у овом раздобљу. Књижевност се креће између два супротна стилска пола, класицизма и романтизма, са очигледном развојном тенденцијом ка другом полу, ка романтизму. На крају раздобља појавиће се песник чије дело означава пуну победу романтичарског правца и почетак епохе романтизма у српској књижевности, то је Бранко Радичевић. Бранкове песме нећемо сусрести на страницама алманаха тог доба, али ћемо у њима открити многе појаве које упућују на њега, које говоре о могућности поезије каква је његова“ (Деретић 1979: 12). Међутим, да ли су те тенденције којима поезија алманаха упућује на Бранкову поезију *романтичарске* или, можда, припадају „литерарној повезаности првих Бранкових песама и поезије швапских и аустријских песника бидермајера и рококоа“ (Живковић 1961: 78)? Ако се томе дода доказивање Милана Кашанина да Радичевић „није зачетак

³ Наравно, ни за тај поглед се не може претпоставити да је био јединствен и за све исти, а још се мање може веровати да се било који од некадашњих погледа на савремени књижевни живот прошлости може објективно сазнати.

једне нове, већ завршни облик једне старе, веселе, 'лаке поезије'" (Кашанин 1968: 10), очекивало би се да Деретић буде опрезнији када тврди да Радичевићево дело представља „пуну победу романтичарског правца и почетак епохе романтизма у српској књижевности“ и да се у алманасима препознаје кретање ка романтизму, односно да постави питање нису ли елементи који су исти у песмама из алманаха и Радичевићевој поезији управо оно што њега чини још увек непотпуним романтичарем. Овде се, тако, јавља *предоминација традиционалне књижевноисторијске приче у интерпретацији*: склон посматрању појава кроз опозиције,⁴ Деретић Вуково доба поставља у кретање између класицистичког и романтичарског, које се окончава у романтичарском, метафорично представљеном 1847. годином. У више пута поновљеном инсистирању на Вуковој победи те године, препознаје се традиционална перспектива која управља Деретићевим анализама, па се зато чињеница да у *Српско-далматинском магазину* „од дела која су се појавила у великој 1847. Петрановић је, поред Даничићевог филолошког списка, забележио још Новићеву *Лазарицу* и алманах *Славјанку*, а није приказао Његошев *Горски вијенац*, Бранкове *Песме* ни Вуков превод *Новог зајета*“ (Деретић 1979: 298) види као знак „ускости и ограничености“ (Деретић 1979: 298), а уопште се ни не помишља на постављање питања како су та дела, која за Деретића 1847. чине великом и преломном годином, изгледала у тренутку свог појављивања,⁵ иако је почетна најава да ће проучавање алманаха ићи у правцу тумачења књижевног живота и књижевне културе управо таква питања захтевала.

Дакле, у *Алманасима Вуковог доба* препознаје се, са једне стране, исувише уверености у могућност објективног приказа епохе, док, са друге стране, тим приказом у потпуности управља Деретићева перспектива, одређена традиционалном књижевном историјом, која се одржава чак и

⁴ Иако је то чинио од почетка свог књижевноисторијског рада, наклоност дихотомијама нарочито ће се јасно видети у *Поетици српске књижевности*, у којој поетику српске књижевности обликује преко модела „у којем се у различитим видовима испољава иста основна структура, структура обележена бројем два“ (Деретић 1997: 382).

⁵ Павле Поповић у студији о Љубомиру Ненадовићу пише како овај „Његошева дела није дотле [до сусрета са Његошем у Напуљу 1851. године] читао; првине његове наравно, не, али ни Лучу, па чак је и Горски Вијенац врло оскудно познавао. ‘За Горски Вијенац врло сам мало тада знао – каже он сам, говорећи баш о овом времену; само сам га дотле био једанпут површно прочитао’. Кад га је Његош запитао шта је боље, Вијенац или Шћепан који је баш тад изашао, Ненадовић је ћутао не знајући шта да каже: ‘Ја сам, вели он, због тога заћутао што управо нисам се могао опоменути каква је садржина Горског Вијенца’“ (Поповић 1922: 182).

када се наводи литература која тај традиционални поглед на књижевну прошлост доводи у питање.

Може ли се онда рећи да Деретић жели да прикаже историју алманаха у склопу књижевноисторијског развоја, који за њега није производ интерпретације него објективна чињеница?

Управо је ту суштина односа *позитивизма* и *херменеутике* у монографији *Алманаси Вуковог доба*: док је интерпретација заслужна за начин на који се поједине појаве у алманасима виде, пропуштање да се интерпретативност освести потиче из неопозитивистичке тежње да се представи објективна структура развоја. То је сасвим у складу са Деретићевим ранијим приступима књижевним делима и њиховим структурама, у којима је структура посматрана као објективна чињеница која не зависи од интерпретације, али која својом променљивошћу омогућава развојност. На исти начин се и алманаси посматрају унутар строге *структуре развоја* од класицизма ка романтизму, која одређује њихов смисао и смисао појединачних прилога, док ширина могућих *међупозиција* између класицизма и романтизма оцртава оно што Деретић назива рељефом епохе. Оцртан да би помогао разумевању врхова, који се налазе на чворним местима објективног развоја књижевноисторијске приче, тај рељеф је и смисаоно и вредносно одређен према врховима. Због тога је у *Алманасима Вуковог доба* изузетно често књижевноисторијско ситуирање, а веома ретко превредновање. Само се на једном месту Деретић супротставља традиционалној оцени о вредности, када је реч о приповеци Јоаникија Памучине (Деретић 1979: 336-338), али ту треба узети у обзир његову наклоност херцеговачким писцима,⁶ као и потребу да истакне оно што види као богато реалистичким детаљима. Наравно, и у овој монографији Деретићева дефиниција реализма је безобална,⁷ док је ослањање на традиционално схватање смисла и вредности последица одабраног *жанра* монографије: рецимо, говорећи о објављивању усменог стваралаштва у *Српско-далматинском магазину* Деретић сасвим разложно примећује да „колики је његов допринос на том пољу могло би се утврдити и оценити тек на основу упоређења са оним што је учињено на другим странама у том периоду“ (Деретић 1979: 311), али такво поређење *не чини*, него се задовољава да само истакне да „једно је више него сигурно: да народне

⁶ „Када сам му, тешко болесном, казао да је у Културној историји Срба забележио сваку, па и најмању, појединост која је била у вези са Херцеговином, опазио сам осмех и сјај у оку: била је то његова заветна љубав“ (Ломпар 2003: 34).

⁷ Ни у *Алманасима Вуковог доба*, као ни у било којој другој књизи, Деретић није направио јасну разлику између начела миметичности и реализма као стилске формације, већ све што одговара начелу миметичности он назива реалистичким и превише лако повезује са реализмом као стилском формацијом.

умотворине чине ону област у многострукој делатности *Магазина* у којој има највише снаге и свежине“ (Деретић 1979: 311).

Уопште, посматрана из перспективе позитивистичких захтева, монографија *Алманаси Вуковог доба* највише изненађује својом *незаинтересованошћу за изворе и општим погледом* на алманахе које представља. Док врло често релативно опширно излаже садржаје прилога, Деретић никада не трага за њиховим изворима, што би, наравно, било главно интересовање позитивистичког књижевног историчара попут Павла Поповића.⁸

Деретић, међутим, никада не пропушта да *књижевноисторијски (типолошки) ситуира* поједине прилоге, тако да се и овде – на наравно нижем нивоу, условљеном природом монографије – појављује компаративистички приступ демонстриран још у студији о Доситеју и Пјеру Бејлу (Деретић 1969): Деретића не занима прецизан извор неког дела него *хоризонт* којем то дело припада, што значи да се пре свега бави његовим *смислом*. Са тим је повезана и небрижљивост према појединим свескама алманаха: Деретић грађу не излаже по свескама, него жанровски, тематски и стилски; никада, међутим, не пропуштајући да нагласи разлику међу фазама у животу појединих алманаха, ако такве постоје. И једно и друго потиче из потребе да се алманах схвати као *целина*, састављена не од појединачних свезака него с обзиром на заједничку *идеју* која се у обликовању свих свезака испољила и која се може, уз мање или веће апстраховање, изложити као уредничко опредељење које је одредило целину алманаха, при чему и они алманаси у којима се могу препознати различите фазе потпадају под исту схему приказивања, будући да су њихове различите фазе по правилу представљене као повећавање/смањивање удела појединих елемената који чине основну структуру алманаха као целине.

Таквим начином приказивања алманаха, хронолошким редом, чак разделеним у потпериоде, а с обзиром на традиционалну књижевноисторијску причу о развоју српске књижевности, која истовремено условљава и оцену појединачних прилога и алманаха, Деретић је, са једне стране, остао веран захтевима историјског приказивања, али је, са друге

⁸ Ипак, треба приметити да и Павле Поповић уме да о часописима говори на сличан начин као Деретић: пишући о *Вили* (1865-1868), Поповић је настојао да најпре да општи карактер листа, да га одреди према омладинској књижевности, културним институцијама и да програм листа веже за ширу друштвено-културну целину – „Кад бисмо данас имали да окарактеришемо књижевни програм ‘Виле’, ми бисмо рекли да је онај који је могла дати кнез Михаилова Србија“ (Поповић 1921: 327) – док о преводима и узорима из страних књижевности говори сумарно, не тражећи тачне изворе, а што је, рецимо, чинио када је писао о *Славеносербском магазину* (Поповић 1912).

стране, интерпретативношћу и незаинтересованосту за оно што је било главни предмет позитивистичке књижевне историје ову монографију *одвојио* од традиционалних књижевноисторијских приказивања.

Ипак, пошто интерпретацију, ослоњену на традиционалну концепцију књижевноисторијске приче о Вуковом добу, сматра објективним приказом прошлости српске књижевности, монографију *Алманаси Вуковог доба* било би најбоље одредити као *неопозитивистичку*: блиску позитивизму тежњом за објективношћу, од њега различитом поступком који објективност премешта у структуру књижевноисторијске приче успостављене интерпретацијом која, међутим, није освешћена као интерпретација.

На крају, ваљало би поставити и *начелно* питање: *да ли је историја периодике другачије и могућа*, ако не жели да буде потпуно позитивистичка? С обзиром на разноврсност прилога, на занемарљиву естетску вредност највећег броја њих, да ли би уопште било могуће замислити историју периодике која би била интерпретативна у пуном смислу те речи?

Број проблема који се јавља при самој помисли на тако нешто, упозорава да је за књижевну историју *традиционалност конститутивна*. Отуда је основно питање које се може поставити књижевној историји питање о *начину односа* према традиционалности као неизбежној претпоставци сопствене интерпретације. Она би требало да буде освешћена, како се не би дешавало да та перспектива постане преобладајућа а непримећена, као што је случај код Деретића, али јасно је да се ни традиционалност од које се полази не може у свим својим аспектима преиспитати. Није ли, онда, решење у *херменеутичкој књижевној историји*, као кретању од традиционалног погледа на књижевну прошлост до корекција тог погледа, али који никада не може бити потпуно промењен, јер увек остаје везан за одређене аспекте традиције, у великој мери условљене и другим предрасудама тумача? У том случају проблематичност Деретићевог приступа није толико у томе што саморазумљиво разликује врхове и пејзаж, то је у мору материјала *једноставно неизбежно*, него у томе што у интерпретацији потпуно доминира традиционалност.

Могло би се, међутим, поставити и питање није ли боље уместо појединих корекција традиционалног погледа представити *epochu kao sistem*, зар се на тај начин не добија више, пошто би херменеутичка књижевна историја свакако своју пажњу морала усмерити пре свега на појединости? И да ли би таква књижевна историја уопште била могућа без системске историје попут Деретићеве, макар и виртуелне, као тумачевог предразумевања? Наравно, он не би морао сваку тачку довести у везу са традиционалном историјом, поглед би усмерио на оно што се *за њега* издваја, али када би требало да

освести *зашто* се нечим није бавио, вероватно би објашњење било слично Деретићевој експликацији. У том смислу је Деретићева *традиционална, а модерна* систематизација одлична *основа* херменеутичке књижевне историје; са друге стране, она је од позитивистичке књижевне историје баштинила склоност ка објективности, али од ње одступа местом на којем објективност проналази, а које је пресудно одређено књижевноисторијском причом, због чега за Деретића не постоји опасност да његови резултати остану изоловани и без важности за разумевање књижевне прошлости.

Цитирана литература

- ДЕРЕТИЋ, Јован, „Доситејев ‘Зли Баил’“. *Доситеј и његово доба*, Београд: Филолошки факултет, 1969.
- ДЕРЕТИЋ, Јован, *Алманаси Вуковог доба*, Београд: „Вук Караџић“, 1979.
- ДЕРЕТИЋ, Јован, *Поетика српске књижевности*, Београд: „Филип Вишњић“, 1997.
- ЖИВКОВИЋ, Драгиша, „Трохеј или јамб Бранка Радичевића“ (1961). *Европски оквири српске књижевности*, књига III, Београд: Просвета, 1994.
- КАШАНИН, Милан, *Судбине и људи: огледи о српским писцима* (1968), Загреб: Српско културно друштво Просвјета, 2001.
- ЛОМПАР, Мило, *Књижевни историчар Јован Деретић: предавање одржано 19. марта 2003. године, Коларчева задужбина, Мала сала*, Београд: Задужбина Илије М. Коларца, 2003.
- ПОПОВИЋ, Павле, „О изворима *Славено-сербског* магацина од 1768“ (1912). *Нова књижевност I: Од Доситеја до Вука и Стерије*, приредио Предраг Палавестра (*Сабрана дела Павла Поповића*, књ. 5), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
- ПОПОВИЋ, Павле, „Један стари књижевни лист: *Вила*, 1865–1868“ (1921). *Нова књижевност II: Од Бранка до Шантића*, приредио Предраг Палавестра (*Сабрана дела Павла Поповића*, књ. 6), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- ПОПОВИЋ, Павле, „Љубомир Ненадовић као путописац“ (1922). *Нова књижевност II: Од Бранка до Шантића*, приредио Предраг Палавестра (*Сабрана дела Павла Поповића*, књ. 6), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

Nenad Nikolić

**POSITIVISM AND INTERPRETATION IN JOVAN DERETIĆ'S
*ALMANASI VUKOVOG DOBA***

Summary

The paper deals with the impact of literary and historical interpretation on Jovan Deretić's *Almanasi Vukovog doba* that contains a positivist attitude of revealing literature as it was when it was first created. This analysis shows that it is not possible to represent literary past objectively, but, at the same time it shows that any 'brain-washed' interpretation cannot lead to hermeneutical literary history: Deretić's interpretation is based on the traditional literary-historical approach seen as an objective structure of development in Serbian literature.

Key words: almanac, Vuk's period, interpretation, Jovan Deretić, literary history, positivism, Serbian literature in XIX century, hermeneutics

